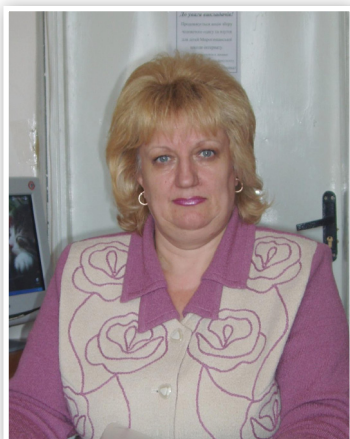

1. НАУКА – ПРАКТИЦІ

Зоя Михайлівна Шевців,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки початкової освіти
Рівненського державного гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна

УДК 378.147:373.3.011.3 – 051

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

В статті раскрыта сутність поняття «педагогические условия», проанализированы взгляды ученых на толкование педагогических условий. Определены педагогические условия формирования социально-педагогической компетентности у будущих учителей начальных классов инклюзивной общеобразовательной школы. Выделены и охарактеризованы комплекс творческих методов и форм, которые являются эффективными при внедрении педагогических условий социально-педагогической компетентности.

Ключевые слова: *социально-педагогическая компетентность будущих учителей начальных классов, формирование, педагогические условия.*

The article reveals the essence of "pedagogical conditions" of the concept, analyzed the views of the scientists on the interpretation of the pedagogical conditions. Defined pedagogical conditions of formation of socio-pedagogical competence of the future teachers of primary school of inclusive comprehensive school. Highlighted and characterized a set of creative methods and forms, which are effective in the implementation of the pedagogical conditions of social and pedagogical competence.

Key words: *social-pedagogical competence of the future teachers of primary school, formation, pedagogical conditions.*

Нова парадигма розвитку вітчизняної освіти актуалізує проблему формування висококваліфікованих педагогічних кадрів, які володіли б соціально-педагогічною компетентністю фахівця в галузі інклюзивної освіти. Проблема формування окремих професійних компетентностей у майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти знайшла висвітлення у наукових працях (С. Альохіна, Ю. Бойчук, О. Бородіна, О. Івутіна, О. Кучерук, С. Мартиненко, А. Фастівець, І. Хафізулліна, В. Хитрюк та ін.). Разом з тим, не вистачає комплексного розв'язання проблеми, зокрема визначення педагогічних умов формування соціально-педагогічної компетентності у майбутніх вчителів початкових класів у процесі професійної підготовки.

Розвитку професійної компетентності вчителя присвячено праці О. Скворцової, Л. Лозової, Б. Ельконіна, Н. Кузьміної, Л. Карпової, Л. Коваль, А. Коломієць, О. Локшиної, А. Маркової, Л. Мітіної, О. Овчарук, Л. Парашенко, О. Пометун, І. Прокопенко, С. Ракова, О. Савченко та ін.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб виокремити та обґрунтувати педагогічні умови формування соціально-педагогічної компетентності у майбутнього вчителя початкових класів інклюзивного ЗНЗ.

Відповідно до поставленої мети будемо:

- здійснювати аналіз поглядів учених на трактування поняття «педагогічні умови»;
- визначати чинники, що допоможуть організувати цілісний педагогічний процес у педагогічному університеті;
- розкривати форми, методи, ефективні за реалізації педагогічних умов успішного формування соціально-педагогічної компетентності у майбутнього вчителя інклюзивного ЗНЗ.

Отже, від організації та здійснення у педагогічному університеті процесу пізнання майбутньої професійної діяльності залежить ефективність формування соціально-педагогічної компетентності у майбутнього вчителя початкових класів інклюзивного ЗНЗ.

Здійснимо теоретичний аналіз науково-педагогічної літератури з метою з'ясування сутності педагогічних

умов. Результат дослідження поняття дає підстави стверджувати, що єдиного підходу до його визначення і змістового наповнення поняття немає. Так, Т. Туркот зазначає, що процес навчання у вищій школі визначається *зовнішніми* (об'єктивними) та *внутрішніми* (суб'єктивними) чинниками. До внутрішніх чинників необхідно зарахувати особистісні риси студента: особливості його темпераменту, характеру, мислення, пам'яті, пізнавальних можливостей, здібностей; мотивацію учіння; попередній досвід; рівень знань; стиль навчально-пізнавальної діяльності. До зовнішніх чинників належать зміст і методи навчання, рівень професійної підготовки вчителя, умови навчання у ВНЗ, соціальне оточення студента [6].

На думку О. Бражнич, педагогічні умови – це комплекс об'єктивних можливостей змісту, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей здійснення педагогічного процесу, що забезпечує успішне досягнення поставленої мети [2].

Організаційно-педагогічні умови професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів О. Чепка визначає як:

– *макроумови* – соціальне замовлення суспільства на підготовку майбутніх учителів початкових класів, розробку та узгодження нормативних документів;

– *мезоумови* – професійна орієнтація та професійне становлення майбутніх учителів початкових класів на етапі навчання, їх професійна адаптація та вдосконалення;

– *мікроумови* – індивідуалізація навчання студентів, залучення до науково-дослідницької діяльності, творчий розвиток особистості кожного студента [8].

Педагогічні умови, що сприяють успішному формуванню інклюзивної компетентності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки, І. Хафізулліна виділила такі: застосування технології контекстного навчання; використання потенціалу змісту педагогічних дисциплін для формування позитивної мотивації до здійснення інклюзивного навчання; набуття знань про особливості розвитку, навчання і виховання різних категорій дітей з обмеженими можливостями здоров'я та про специфіку професійної діяльності вчителя ЗНЗ в умовах інклюзивного навчання; включення до змісту навчання майбутніх учителів спецкурсу «Інклюзивне навчання у загальноосвітній школі»; забезпечення наступності етапів формування інклюзивної компетентності майбутніх учителів, розвиток та застосування сформованих ключових компетентностей у практичній діяльності студентів [7]. Перелік педагогічних умов не є вичерпними і може бути доповнено залежно від конкретної ситуації.

Ефективність навчального процесу в інклюзивній початковій ланці середньої освіти залежить від особистості вчителя. Професія вчителя належить до професії типу «людина – людина», до якої висуваються вимоги не лише до компетентності фахівця, а й до особистісних якостей. У контексті нашого дослідження діяльність та особистість розглянемо відносно поняття «діяльність – особистість». О. Леонтьєв,

С. Рубінштейн і Г. Костюк наголошували, що основним чинником формування особистості постає діяльність. Вони стверджували, що особистість формується в діяльності та народжується з діяльності. На думку Г. Балла, за цього підходу акцент робиться більше на понятті «особистість професіонала», аніж на «професійна діяльність» [1]. Учитель початкових класів, як і будь-який фахівець, є носієм культури відповідного суспільства, в якому живе, розвивається і виконує відповідну соціальну роль. Підтримуємо думку В. Ягупова, що особистість фахівця – це соціально зумовлена система провідних якостей людини, що містить суттєві соціальні та професійно важливі якості, риси і прояви, що формують суб'єкта професійної діяльності, визначають неповторну культуру його фахової поведінки, професійної взаємодії, індивідуальний стиль професійної діяльності [10].

Так, К. Дубич у дослідженні ефективності функціонування соціокультурного середовища ВНЗ як чинника особистісно зорієнтованого виховання студентів, розвитку його індивідуальності, виокремила певний комплекс педагогічних умов: культивування загальнолюдських цінностей та гуманних відносин за допомогою збереження та примноження традицій життєдіяльності колективу; підтримки естетичного у матеріальній та духовній сфері на основі визнання самобутності та самооцінки кожного студента/науково-педагогічного працівника; надання студентам свободи у виборі місця, ролі та ступеня участі у виховних заходах з урахуванням їх інтересів, можливостей та самооцінювання здібностей [5].

Враховуючи думку С. Гончаренка, педагогічні умови розуміємо як комплекс об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, прийомів і матеріально-просторового середовища, спрямованих на розв'язання поставлених педагогічних завдань [4]. Педагогічні умови виокремили у групи, кожна з яких містить можливості змісту, форм, методів і прийомів, спрямованих на формування соціально-педагогічної компетентності у майбутнього вчителя початкових класів з інклюзивного навчання.

Розглянемо обґрунтування слова «умова». У Великому тлумачному словнику сучасної української мови визначено, що умова – це необхідна обставина, яка уможливує здійснення, створення, утворення чого-небудь [3]. Якщо умова є обставиною будь-якого новоутворення, то його ефективність залежить не від визначення нами цієї умови, а від уміння реалізувати певні умови для досягнення запланованого ефекту. Отже, науково-педагогічний працівник ВНЗ, застосовуючи пануючу ідеологію в суспільстві, добирає оновлений зміст, форми, методи і способи розвитку в студентів майбутньої професійної діяльності. Таким чином, проблему формування соціально-педагогічної компетентності у майбутнього вчителя початкових класів інклюзивного ЗНЗ будемо досліджувати у зв'язку з розвитком особистості в період підготовки у педагогічному університеті.

У контексті нашого дослідження педагогічні умови формування соціально-педагогічної компетентності в майбутнього вчителя початкових класів інклюзивного ЗНЗ – це цілеспрямовано організоване соціокультурне освітнє середовище, що містить комплекс обставин, які дають змогу ефективно побудувати цілісний педагогічний процес.

Визначаючи педагогічні умови створення соціокультурного освітнього середовища, спрямованого на формування соціально-педагогічної компетентності в майбутнього вчителя початкових класів інклюзивного ЗНЗ, ми ґрунтувались на соціально-педагогічних засадах організації освітнього простору, а також на структурі соціально-педагогічної компетентності.

Створення соціокультурного освітнього середовища передбачає розвиток, в усіх членів педагогічного колективу, учнів, батьків, норм, цінностей, традицій, звичаїв, правил, що регулюють діяльність та ставлення членів колективу, визначають устрій життя у навчальному закладі та його архітектури. Адже перетворення масового ЗНЗ в інклюзивний має сприяти зміні та адаптації середньої освіти щодо задоволення потреб усіх учнів. З цієї метою потрібно розвивати такі загальноосвітні соціально-педагогічні інклюзивні цінності:

- здолати бар'єр у відношенні до дітей з особливими освітніми потребами та поведінкою;
- формувати партнерські відносини, толерантність один до одного;
- мінімізувати види дискримінації;
- активізувати вербальну підтримку дітей з уповільненим типом навчальної діяльності;
- розвивати співробітництво у командній діяльності.

Необхідно визначити соціально-педагогічну компетентність. *Соціально-педагогічна компетентність майбутнього вчителя початкових класів інклюзивного ЗНЗ* – це інтегроване особистісне утворення, що характеризується синтезом знань та навичок, необхідних для успішного здійснення соціально-педагогічної діяльності, вміння учителя використовувати фахові знання, вміння та навички для розв'язання стандартних і нестандартних соціально-педагогічних задач і проблем, пов'язаних зі спільним навчанням дітей з різним рівнем психофізичного розвитку [9].

Під час обґрунтування соціокультурного освітнього середовища, спрямованого на формування соціально-педагогічної компетентності, важливо визначити мету і основні вимоги до педагогічних умов, що сприятимуть досягненню головної мети дослідження, тобто забезпечення високого рівня когнітивної, діяльнісної та особистісної компетентності як складових соціально-педагогічної компетентності майбутнього вчителя початкових класів інклюзивного ЗНЗ.

Мета педагогічних умов полягає в тому, щоб створити педагогічні умови, які будуть допомагати в оволодінні знаннями, перетворювати теоретичні знання у практичний особистісний досвід, а практичний досвід – в соціально-педагогічну компетентність.

Завдання педагогічних умов це визначення форм, методів та методичних прийомів, що забезпечать:

- засвоєння соціально-педагогічних знань;
- формування вмінь та навичок соціально-педагогічної діяльності;
- набуття досвіду творчого застосування отриманих знань та сформованих умінь;
- формування особистісно значущих якостей та розвитку професійно важливих якостей учителя;
- вироблення індивідуального методичного стилю соціально-педагогічної діяльності.

Педагогічні умови повинні відповідати таким вимогам: науковості, професійної спрямованості, інтегративності, зв'язку теорії та практики, свідомості та активності, послідовності та систематичності, посилення творчої спрямованості, інноваційності.

Нами виокремлено комплекс педагогічних умов навчально-виховного характеру, об'єднаних спільною спрямованістю на певний об'єкт (когнітивний, діяльнісний та особистісно фаховий), що ефективно впливатиме на формування соціально-педагогічної компетентності у майбутнього вчителя початкових класів.

1. Створення соціально-педагогічного середовища – це умови спрямовані на формування: комфортної комунікативної атмосфери; позитивних мотивів до навчальної діяльності; спрямованості на майбутню професійну діяльність; бажання працювати в інклюзивному закладі; готовності та здатності нести відповідальність за результати діяльності, вчинки та поведінку в межах діяльності; систему індивідуальних цінностей професійної діяльності. *Соціально-педагогічні цінності* розуміють як формування професійно-особистісного зростання майбутнього вчителя початкових класів у процесі навчання у ЗНЗ, що містять компетентність і дають змогу розв'язувати завдання соціального виховання, соціально-педагогічної допомоги і захисту учня молодших класів.

Для забезпечення соціального середовища необхідно, щоб учитель початкових класів інклюзивної освіти зумів створити відповідні умови, а саме:

- безперешкодне переміщення у класі;
- забезпечення учнів з особливими освітніми потребами навчально-методичними посібниками, індивідуальними наочно-дидактичними засобами;
- комфортну комунікативну атмосферу між суб'єктами навчально-виховного процесу.

В основі цієї групи педагогічних умов є принцип єдності теоретичних знань та практичних умінь. Принцип визначає необхідність оволодіння теоретичними науковими поняттями, категоріями, принципами, формулюванням аксіом, гіпотез тощо, що допоможуть майбутньому учителю початкових класів активно включатися у життя суспільства та учня, сформувати необхідні навички та вміння соціально-педагогічної компетентності. Серед основних умінь і навичок можна виокремити такі вміння: *вслухати учня з розумінням і потрібною метою; виявляти необхідну інформацію і підбирати факти для розв'язання соціально-педагогічної проблеми; організувати*

комплексну взаємодопомогу і корекцію учня; спостерігати за вербальною та невербальною поведінкою, використовувати знання теорії особистості та методів діагностики; залучати учнів до розв'язання проблем, сприяти їх соціальній адаптації; обговорювати складні для молодшого учня проблеми і теми, поважати його особистість і не застосовувати погрози; знаходити інноваційні розв'язки для забезпечення потреб дитини; визначати необхідність закінчувати корекційного впливу; вміти надавати необхідну підтримку в умовах кризових ситуацій, допомагати справлятися зі стресом і посттравматичним синдромом, розв'язувати конфлікти тощо.

Ця педагогічна умова впливає на особистісно-фаховий компонент соціально-педагогічної компетентності та надає можливість формувати соціальні, особистісно та професійно важливі якості в майбутнього вчителя початкових класів інклюзивного ЗНЗ. Вони забезпечать можливість створювати комфортні умови у шкільному колективі, пристосувати освітнє середовище до потреб дітей з урахуванням їхніх особливостей.

Реалізація цієї педагогічної умови забезпечують такі методи: бесіди, пояснення, розв'язання соціально-педагогічних ситуацій, створення успіху в учінні тощо.

2. Створення навчально-виховного середовища – це педагогічна умова спрямована на проектування змісту соціально-педагогічної підготовки, формування когнітивного компоненту соціально-педагогічної компетентності, що відображає систему знань, умінь та навичок цілісної структури соціально-педагогічної компетентності.

Реалізація зазначеної педагогічної умови можлива за допомогою вивчення обов'язкових навчальних дисциплін, передбачених навчальним планом підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» та оновлення педагогічних курсів темами, на основі яких формується педагогічне мислення, що забезпечить збереження у пам'яті та відтворення системи знань, умінь та навичок у майбутній професійній діяльності виконувати теоретичні та практичні задачі інклюзивної освіти.

Основною формою реалізації педагогічної умови є лекції (проблемні, мультимедійні, лекції-прес конференції тощо), де використовують інноваційні технології навчання (метод проектів, проблемне навчання, контекстне навчання тощо), створення навчально-методичного забезпечення (посібник «Основи соціально-педагогічної діяльності», підручник «Основи інклюзивної педагогіки», робочий зошит з друкованою основою для самостійної діяльності студентів «Основи інклюзивної педагогіки», робочий зошит з педагогічної практики, методичні рекомендації для самостійної підготовки до практичних і лабораторних занять тощо).

Результатом реалізації цієї педагогічної умови є знання інноваційних технологій в інклюзивній освіті, основ вікових і психологічних особливостей розвитку особистості; форм, методів та методичних прийомів розвитку в молодших учнів когнітивної, емоційної та конативної сфер особистості в інклюзивному класі [9].

3. Створення практично-діяльнісного середовища – це педагогічна умова спрямована на формування практичних умінь, завдяки застосуванню ділових ігор, практичних завдань, вправ, інсценізація ситуацій, позааудиторної діяльності. Вона забезпечує діяльнісний компонент соціально-педагогічної компетентності, що визначається як здатність виконувати конкретні соціально-педагогічні задачі, необхідні для виконання у майбутньому інклюзивного навчання.

Реалізація означеної педагогічної умови здійснюється у межах практичних та лабораторних занять, педагогічної практики, виконання курсових та дипломних проектів у інклюзивній освіті, діяльності у проблемній групі, тематика якої пов'язана з тематикою центру кафедри педагогіки початкової освіти «Професійний розвиток педагога»: «Розвиток соціально-педагогічної компоненти професійної компетентності майбутнього педагога» та «Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до засвоєння педагогічних засад інклюзивної освіти».

У процесі педагогічної практики студент повинен спрямовувати майбутню діяльність на те, щоб надати можливість учню молодших класів стати незалежним або зменшити його залежність від професійної допомоги, сформувати здібності, що забезпечать йому соціальну компетентність. Практика є невід'ємним компонентом підготовки висококваліфікованого фахівця за період навчання у ВНЗ, що має забезпечити набуття певного соціально-педагогічного досвіду практичної діяльності.

Результатом реалізації цієї педагогічної умови є набуття системи компетенцій соціально-педагогічної компетентності, необхідних для виконання у майбутній професійно-педагогічній діяльності в інклюзивному навчанні: діагностики, прогнозування, проектування навчального процесу, розроблення індивідуальної програми розвитку, індивідуально навчальної програми для дітей з особливими освітніми потребами, конспектів навчальних занять з урахуванням особливостей та цілепокладання у процесі навчання (навчальної, виховної, соціалізуючої, корекційно-розвиткової та реабілітаційної мети) тощо.

Важливим складником компетенції є рефлексивна компетентність, що виявляється у здібності до рефлексії в умовах формування соціально-педагогічної компетентності.

Отже, означені умови формують соціокультурне освітнє середовище, тобто цілісний педагогічний процес у ВНЗ, що забезпечує орієнтоване індивідуальне навчальне середовище, в якому формується соціально-педагогічна компетентність у майбутнього вчителя початкових класів та його індивідуального стилю діяльності в інклюзивному ЗНЗ.

Таким чином, у формуванні соціально-педагогічної компетентності у майбутнього вчителя початкових класів інклюзивного ЗНЗ визначено такі педагогічні умови: 1) *формування позитивних мотивів* до соціально-педагогічної діяльності в умовах інклюзивної освіти; 2) *організація* цілісного педагогічного

процесу; 3) *забезпечення наступності* в формуванні структурних компонентів соціально-педагогічної компетентності; 4) *проектування змісту* навчального матеріалу, пов'язаного з інклюзивною освітою; 5) *впровадження інноваційних технологій* навчання; 6) *створення індивідуального* навчального середовища; 7) *використання інноваційних* форм організації навчання та способів навчальної діяльності студентів, активних методів навчання; 8) *розроблення навчально-методичного* забезпечення; 9) *формування адекватної самооцінки* результатів навчання, вмій та навичок рефлексивної діяльності.

Реалізація вказаних педагогічних умов забезпечить досягнення поставленої мети – формування соціально-педагогічної компетентності у майбутнього вчителя початкових класів інклюзивного ЗНЗ.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні ефективності реалізації педагогічних умов формування соціально-педагогічної компетентності у майбутнього вчителя початкових класів інклюзивного ЗНЗ у навчальному процесі педагогічного університету.

Використані літературні джерела

1. *Балл Г.* Гуманістичні засади педагогічної діяльності [текст] / Г. Балл // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 2. – С. 3–12.

2. *Бражнич О. Г.* Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи [текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. Г. Бражнич. – Кривий Ріг, 2001. – 238 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [текст] / гол. ред. В. Т. Бусел, ред.-лексикогр.: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. – Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

4. *Гончаренко С. У.* Методологічні характеристики педагогічних досліджень [текст] / С. У. Гончаренко // Вісник АПН України. – Київ, 1993. – № 3. – С. 11–23.

5. *Дубич К. В.* Особистісно орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу [текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / К. В. Дубич. – Луганськ, 2007. – 297 с.

6. *Туркот Т. І.* Педагогіка вищої школи [текст] : навч. посіб. / Т. І. Туркот. – Київ : Кондор, 2011. – 628 с.

7. *Хафизуллина И. Н.* Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки [текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / И. Н. Хафизуллина. – Астрахань, 2008. – 22 с.

8. *Чепка О. В.* Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів в умовах навчального комплексу «педагогічний комплекс – педагогічний університет» [текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / О. В. Чепка. – Черкаси, 2010. – 20 с.

9. *Шевців З. М.* Основи інклюзивної педагогіки [текст] : підручник / З. М. Шевців. – Київ : Центр навчальної літератури, 2016. – 248 с.

10. *Ягунов В. В.* Професійний розвиток особистості фахівця: поняття, зміст та особливості [текст] / В. В. Ягунов // Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота, 2015. – Т. 175. – С. 22–28.

